

*Н.І. Пінчук,
нотаріус
(Науковий керівник професор В.Г. Гончаренко)*

Питання призначення нотаріусом експертизи документів

Ключові слова: спеціальні знання, експертиза документів, дослідження, призначення експертизи нотаріусом.

Передбачене діючим на сьогодні законодавством призначення експертизи документів нотаріусом є особливою формою використання спеціальних знань. Проблемні питання використання спеціальних знань у різні часові періоди досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема Т.В. Аверьянова, В.Г. Гончаренко, А.В. Дулов, О.О. Ейсман, А.В. Іщенко, П.П. Іщенко, Н.І. Клименко, Ю.Г. Корухов, В.К. Лисиченко, Г.В. Матусовський, В.М. Махов, Г.М. Надгорний, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, З.М. Соколовський, В.І. Шиканов та низка інших вчених. Проте якщо існування окремої форми використання криміналістичних знань шляхом, призначення нотаріусом експертизи не викликає заперечень і не стає підставою для теоретичних дискусій, то спірним і не визначеним в теоретичному, практичному та й в законодавчому розумінні залишається порядок призначення такої експертизи, її правовий статус та оцінка значимості отриманих висновків експерта.

Законом України “Про судову експертизу” визначено правові, організаційні й фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України. Статтею 1 цього Закону встановлено, що судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об’єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи

суду [1; 2]. Судова експертиза як правовий процесуальний інститут регулюється відповідними нормами Кримінально-процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, а також Кодексу України про адміністративні правопорушення й Митного кодексу України.

Криміналістична експертиза — це складова частина, клас судових експертиз в кримінальному, цивільному й адміністративному процесі, дослідницька діяльність обізнаних осіб, заснована на досягненнях криміналістики й природничо-технічних наук, процесуальних нормах, що визначають принципи й умови достовірності розв’язання питань, які цікавлять органи розслідування й суд, спрямована на встановлення за допомогою спеціальних знань фактичних даних [4, 7]. Судова експертиза розв’язує завдання на основі спеціальних знань, які визначають предмет експертного пізнання, зумовленого колом фактичних обставин, що підлягають встановленню. Пізнання таких обставин спрямоване на конкретний об’єкт і здійснюється комплексом спеціальних пізнавальних засобів (методик і методів), притаманних певній галузі знань і об’єднаних спільністю мети судового доказування. Технологія призначення й проведення судової експертизи, застосовувані методи й методики експертних досліджень, інструментальне забезпечення тощо, в осно-

вному, не залежать від виду судочинства. Загальним є й процесуальний статус висновку експерта як джерела доказів у справі. Залежно від виду судочинства дещо різняться права регламентація призначення й проведення експертизи, коло типових видів експертиз та завдань, що розв'язують за їх допомогою. Для кожного виду судочинства є характерними окремі класи, роди, види експертиз та об'єкти і завдання, які ними вирішуються. Так, із класу криміналістичних експертиз при розгляді цивільних справ частіше за все призначають експертизи, пов'язані з дослідженням документів — судово-почеркознавчі і судово-технічні експертизи документів [1, 75; 5, 26; 7, 71; 8, 37].

У судочинстві призначення судової експертизи є самостійною процесуальною формою використання спеціальних знань. Проведення експертизи пов'язане із спеціальними дослідженнями, але не будь-які дослідження можна назвати судовою експертизою. В сучасній практиці експертизу застосовують у різноманітних сферах. Так, одним з нових видів експертиз, що призначаються сьогодні, стала правова експертиза документів, проектів нормативних документів, правових рішень окремих органів чи посадових осіб тощо. Наприклад, на запит "Асоціації Українських банків" провідним науковим співробітником Академії правових наук України І.Ф. Сидоровим як експертом було проведено науково-правову експертизу щодо підстав відмови нотаріусом вчинення нотаріальної дії у розумінні норми ст. 55 Закону України "Про нотаріат" [6, 13–18]. Експертизи проводять в межах окремих відомств, які розробляють відповідні рекомендації. До них можна віднести військово-лікарняні експертизи, специфічні експертизи споживчих властивостей побутових виробів тощо. В музейній практиці, в живопису має місце експертиза мистецьких витворів на предмет розрізнення оригіналу і копії. В архівній справі традиційною стала експертиза цінностей документів для визначення того, які з них підлягають зберіганню в державному архіві. У видавництвах, редакціях журналів і газет використовують експертизу цінностей рукописів. Отже, експертиза може мати сво-

ім предметом обставини і елементи різних сфер практичної діяльності, для професійної оцінки яких потрібні спеціальні знання. Саме в такому смислі використовують поняття експертизи в різних відомчих актах, котрими врегульовано порядок проведення не судових експертиз.

Законом України "Про нотаріат" (ст. 51) передбачено можливість направлення нотаріусом документів на експертизу. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (п. 30) регламентує порядок призначення нотаріусом експертизи документів. Зокрема, в Інструкції вказано на те, що в разі виникнення сумнівів щодо справжності поданого документа, нотаріус вправі затримати цей документ і направити його до експертної установи для проведення відповідного дослідження. Окремо зазначено вимоги до постанови нотаріуса про призначення експертизи. В ній повинно бути зазначено: дата винесення постанови; прізвище, ініціали нотаріуса, який виніс постанову, найменування та адреса державної нотаріальної контори та адреса розташування робочого місця приватного нотаріуса; найменування документа, дата його видачі, ким та на чие ім'я він виданий; ким подано документ для вчинення нотаріальних дій; обставини, що викликали необхідність направлення документа для проведення дослідження; куди (якій експертній установі) направляється документ для проведення дослідження; питання, поставлені для вирішення експерту.

Проте ні в Законі, ні в Інструкції не йдеться про конкретні сумніви як приводи, що визначають "відповідність" експертного дослідження. Такі "сумніви" можуть стосуватися рукописних записів чи підпису в документі і відповідно до цього має бути призначено почеркознавчу експертизу, або ж у нотаріуса можуть виникнути сумніви щодо обставин виготовлення документа, внесення до нього змін шляхом дописки, видалення частини тексту тощо, і тоді дослідження повинні відповідати предмету техніко-криміналістичної експертизи документів.

Наголошуємо також на тому, що ні Закон України "Про нотаріат", ні Інструкція не називають цю експертизу документів судовою

і не вказують на те, що документ має бути направлено до державної спеціалізованої установи, якій надано право здійснення судово-експертної діяльності, пов'язаної з проведенням криміналістичних експертиз. Якби йшла мова про право нотаріуса призначати судову експертизу документів, то відповідно до ст. 7 Закону України "Про судову експертизу", це право можна було б реалізувати виключно в державних спеціалізованих установах. Проте оскільки закон такого права нотаріусу не надає, то це право повинно реалізуватись лише в цих установах. Отже, експертиза документів, що призначається нотаріусом, є різновидом не судової, а відомчої експертизи. На жаль, до сьогодні порядку призначення, проведення в експертній установі та оцінки результатів такої експертизи нотаріусом ні законодавчо, ні на відомчому рівні не регламентовано. Вважаємо, що до відповідного врегулювання цих питань хоча б на відомчому рівні нотаріуси в разі призначення експертизи документів повинні спиратися на загальні положення судової експертно-криміналістичної практики.

Але в існуванні цієї форми застосування криміналістичних знань нотаріусом ми вбачаємо ще один бік проблеми. Нотаріусу надано право призначення експертизи документів і в той же час за вимогами тієї ж ст. 51 Закону України "Про нотаріат" в разі виявлення під час вчинення нотаріальних дій порушень закону громадянами або окремими посадовими особами нотаріуси мають повідомляти про це для вжиття необхідних заходів відповідні підприємства, установи, організації або прокуратуру. Якщо нотаріусом в результаті проведення експертизи буде встановлено факт підроблення документа як наслідок вчинення або підготовки до вчинення злочину, то за направленими ним до прокуратури матеріалами може бути порушено кримінальну справу. Підставами для порушення кримінальної справи можуть стати й матеріали експертного дослідження документів. Але для отримання доказів, джерелом яких може бути висновок судового експерта, слідчий повинен буде обов'язково призначити судову експертизу для дослідження тих самих документів і перед експертами вже в межах судової експертизи за

тими самими об'єктами будуть поставлені ті ж самі питання. Фактично матиме місце дублювання процесу дослідження але в межах не нотаріальних дій, а в межах кримінального процесу.

Ще один аспект. Відповідно до ст. 14 Закону України "Про судову експертизу" судовий експерт на підставах і в порядку, передбачених законодавством, може бути притягнутий до дисциплінарної, матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності. Ст. 77 КПК України передбачено, що особа, яка призначена експертом, зобов'язана з'явитися за викликом і дати правильний висновок на поставлені запитання. За злісне ухилення від явки до суду, до органів досудового слідства або дізнання, експерт несе відповідальність відповідно за ч. 2 ст. 185³ або ст. 185⁴ Кодексу України "Про адміністративні правопорушення", а за дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків — відповідно за ст. 384 або ст. 385 КК України. За допущення таких вчинків експертом в разі призначення експертизи документів нотаріусом, ніякої відповідальності не настає і нотаріус навіть не має права попереджати експерта про будь-яку відповідальність. Оскільки експертиза, що призначена нотаріусом, не є судовою, то й особи, які її проводять, не стають експертами в процесуальному розумінні і відповідно не мають прав та обов'язків, що передбачені кримінально-процесуальним, цивільним процесуальним або ж адміністративно-процесуальним законодавством.

Нотаріус, на відміну від процесуальних осіб, не має можливості забезпечити повноцінну підготовку матеріалів для експертного дослідження документів. Він не може всебічно з'ясувати питання виготовлення документів, позбавлений права відбирати експериментальні й вільні зразки почерку, підписів, відбитків печаток та штампів, вилучати в організаціях, підприємствах, установах чи у громадян зразки справжніх бланків документів для проведення порівняльних досліджень тощо. Доволі часто це стає перешкодою на шляху призначення нотаріусом експертних досліджень

Підготовка судової експертизи документів завжди передбачає підбір зразків для порівняльного дослідження, які потрібні для її проведення. Всі зразки, що направляються експерту, повинні бути належної якості, в потрібній кількості й вірогідного походження. Такі зразки, залежно від часу й умов їх походження, прийнято поділяти на декілька груп. Вільними зразками є такі, що утворилися до порушення кримінальної справи чи початку провадження у цивільній справі або до складання протоколу про адміністративне правопорушення і поза зв'язку з ними. У кримінальному судочинстві їх отримують переважно під час проведення окремих слідчих дій або за запитом слідчого від окремих осіб, установ, організацій. Вільні зразки в цивільному й господарському процесі надаються сторонами.

Експериментальні зразки відбирають уповноважені на те особи за спеціально створених умов і отримують їх в зв'язку з підготовкою органами досудового слідства, органами, що уповноважені розглядати справи про адміністративні порушення, або судом матеріалів на судову експертизу. З цього приводу відповідною особою, що здійснює кримінальне, цивільне або адміністративне провадження, виноситься постанова. В окремих випадках таке вилучення зразків для порівняльного дослідження здійснюють за участю спеціаліста. Умовно-вільними є зразки, що виникли після порушення справи органами досудового слідства, прийняття справи до провадження судом чи складання протоколу про адміністративне порушення, але не в зв'язку з підготовкою матеріалів для експертизи. Підбирає, отримує і направляє такі зразки експерту особа, що призначила судову експертизу.

Так, предметом почеркознавчої експертизи є відомості, що дають змогу в разі її призначення виявити факти, пов'язані з дослідженням рукописного тексту й підписів. Діапазон завдань, що розв'язується почеркознавчою експертизою доволі різноманітний. Цю експертизу може бути проведено з метою ідентифікації особи — виконавця рукопису, цифрових записів, підпису й встановлення фактів, що мають значення для розшуку

виконавця. Об'єктами почеркознавчої експертизи можуть бути оригінали рукописних документів, їх фрагменти, короткі записи та підписи. Складними для почеркознавчого дослідження, але можливими є такі об'єкти, як копії документів. Для таких досліджень експерту мають бути надані крім досліджуваного документа вільні зразки почерку — рукописи й підписи, що виконані особою до порушення справи або прийняття її судом до провадження, тобто коли виконавець не передбачав, що вони можуть бути використані як порівняльні матеріали для експертизи. Такі зразки є цінними з огляду на їх високу інформативність, а також на те, що виконуються без наміру змінити почерк або підпис. Умовно-вільні зразки почерку і підпису — це тексти, записи, підписи в документах, що виконані особою після початку провадження у справі, але не в зв'язку з призначенням експертизи. До них звертаються з метою розширення порівняльної бази, зокрема і в разі відсутності або недостатньої кількості вільних зразків чи наявності сумнівів щодо їх вірогідності. Експериментальні зразки почерку і підписів — це тексти, окремі записи, підписи, що виконані спеціально для проведення експертизи під контролем особи, що її призначила. Такі зразки можуть бути отримані слідчим, суддею особисто або за участю спеціаліста.

Предметом техніко-криміналістичної експертизи документів є коло фактичних обставин, пов'язаних із змінами в документах, ототожнення матеріалів виготовлення, засобів їх виготовлення, давності та послідовності виконання окремих реквізитів документа. Техніко-криміналістична експертиза документів має суміжні галузі з почеркознавчою, трасологічною, експертизою матеріалів і речовин. Інколи вони утворюють предмет комплексної експертизи. В предмет цієї експертизи не входить встановлення справжності чи підробки документа, тому що ці поняття містять не тільки технічну, але й юридичну оцінку.

Існує важлива, але спірна і не врегульована законом проблема, що виникає в нотаріальній практиці як державних, так і приватних нотаріусів, яка пов'язана з необхідністю здійснення ідентифікаційних дослі-

джен. Особливо це характерно для вчинення правочинів за нотаріальними справами про спадщину, купівлю або продаж нерухомого майна тощо. Ставлячи на вирішення експерту питання щодо ідентичності особи за почерком чи підписами, нотаріус повинен обов'язково надати експерту зразки для порівняльного дослідження, адже важливе для вірогідності висновку значення має наявність в розпорядженні експерта достатньої кількості вільних, умовно-вільних та експериментальних зразків для їх порівняння з досліджуваным документом. Але нотаріуси не мають можливості збирання таких зразків. В такому випадку виникає проблема або відмови від проведення експертного дослідження, або отримання таких зразків від осіб, установ, організацій на прохання нотаріуса. Проте в Законі "Про нотаріат" немає відповідної норми, яка б передбачала можливість і порядок постановки нотаріусами завдань для отримання зразків експертних досліджень.

Тобто і у кримінальному, і у цивільному, і в адміністративному процесі експертиза признається уповноваженою законом особою на збирання й оцінку доказів. А нотаріус доказів не збирає і тому призначати експертизу в тому розумінні, якою вона сприймається доктриною процесуального права, він не може.

Ще раз повернемося до тих положень законів України, якими встановлено, що судові криміналістичні експертизи доручаються виключно державним спеціалізованим експертним установам, і ці положення є безспірними, що підлягають безумовному виконанню. Але до якої експертної установи повинен направляти для проведення криміналістичного дослідження сумнівні документи нотаріус — законодавець не визначає. Отже, з огляду на відсутність застереження з приводу статусу експертної установи, такі дослідження нотаріус має право призначати будь-якому спеціалісту, який має достатні знання та практичний досвід для відповіді на поставлені нотаріусом запитання, зокрема, й спеціалістам з державних та не державних експертних установ, або особам, які здійснюють експертну діяльність на підприємницьких засадах і залучені не державною експертною

установою для разового виконання окремої експертизи. Таким чином, криміналістична по суті експертиза документів може бути проведена в недержавній і неспеціалізованій експертній установі. Окрім того, спеціалісти звертають увагу на те, що сьогодні частими є випадки недовіри до експертизи, виконаної в недержавній судово-експертній установі. Причиною такої недовіри в низці випадків є факти отримання протилежних висновків державної експертної установи в результаті призначення судами повторних експертиз після проведення первинних в недержавній експертній установі. В матеріальному плані виконання двох експертиз в недержавній, а потім в державній судово-експертній установі є також доволі втратним [3, 41–42].

Фактично дії нотаріуса з призначення експертизи більше підпадають під розуміння призначення спеціальних криміналістичних досліджень документів, а не їх експертизи. До того ж в ході таких досліджень, що призначаються сьогодні нотаріусами, здебільшого розв'язують питання діагностичного, а не ідентифікаційного характеру. З огляду на зазначені обставини логічним було б надати право нотаріусам на проведення криміналістичного дослідження документів спеціалістом, а не на проведення їх експертизи. Такі дослідження доцільно призначати державним спеціалізованим судово-експертним установам, в яких є достатня кількість висококваліфікованих спеціалістів, відповідного обладнання та значний досвід роботи на цьому напрямі.

Тому пропонуємо ч. 2 ст. 51 Закону України "Про нотаріат" викласти в такій редакції: ***"Якщо справжність поданого документа викликає сумнів, нотаріус та інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, вправі затримати цей документ і звернутися до спеціалістів в галузі криміналістичного дослідження документів із офіційним запитом щодо консультування їх з питань встановлення наявності ознак підробки в документі, а нотаріус, окрім того, має право за потреби призначити своєю установою проведення криміналістичне дослідження документа і направити його до державної спеціалізованої експертної***

установи”. Вважаємо, що такий підхід до питання визначення нотаріусом справжності

наданих йому документів сприятиме підвищенню ефективності його роботи.

Список літератури:

1. Експертизи у судовій практиці / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 388 с.
2. Закон України “Про судову експертизу” від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ // ВВР, 1994. — № 28. — Ст. 232. Із змінами, внесеними Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про судову експертизу” від 9 вересня 2004 р. // Урядовий кур’єр від 5 жовтня 2004 р., № 188.
3. Зинин А.М., Омелянюк Г.Г., Пахомов А.В. Введение в судебную экспертизу. — М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО “МОДЕК”, 2002. — 240 с.
4. Лалин А.В. Криминалистическая экспертиза. Курс интенсивной подготовки. — Минск: ТетраСистемс, 2006. — 160 с.
5. Лисиченко В.К., Литовский В.В. Исправленному не верить. — К.: Лыбидь, 1990. — 128 с.
6. Нотаріат. Науково-практичний журнал Української нотаріальної палати. — 2006. — № 5(79).
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе. — М.: Право и закон, 1996. — 224 с.
8. Эксперт. Руководство для экспертов органов внутренних дел / Под ред. Т.В. Аверьяновой, В.Ф. Статкуса. — М.: Право и закон, 2003. — 592 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены организационные и процессуальные вопросы проведения по требованию нотариуса криминалистических исследований документов и их фрагментов в случаях сомнения в их подлинности.

SUMMARY

This article concerns some organizational and legal proceedings of the problems of researching some criminal documents and their parts it is demanded by the notary in case they are supposed to be copied (counterfeited).

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

Подано 02.11.07